

Plaats maken in de tussentijd

Tonie Boxman & Ellen van Holstein

In het naoorlogse stadsdeel Den Haag Zuidwest staat een glazen gebouw, verscholen onder de kastanjeboomen: Villa Escamp. Tijdens de wijkvernieuwing deed het gebouw dienst als tijdelijk ontmoetingscentrum. Vanwege de positieve impuls die dit project aan het gebied gaf, staat de villa er nog steeds.

Villa Escamp ligt midden in Den Haag Zuidwest, in een berm tussen twee portiekflats van elk vier hoog. De villa lijkt op de tuinderkassen waarin in de omgeving van de stad zoveel tomaten worden geteeld. En ook door haar afmeting van 36 bij 6,40 meter, eenvoudig verdeeld over twee beuken in de lengte van het gebouw, vertoont het gebouw weinig gelijkenis met een villa. Het is enkel vanwege het contrast met de systematische stedelijke structuur van haar omgeving dat het gebouw in het oog springt. Ondanks haar onopvallendheid en juist vanwege haar neutrale uitstraling, speelde de villa een belangrijke rol in het proces van 'placemaking' tijdens de herstructurering van Zuidwest.

Herstructurering van een naoorlogse wijk

De wijk Zuidwest in het stadsdeel Escamp werd na de oorlog ontworpen door architect Willem Dudok. De wijk telt 31.000 woningen die zich gezamenlijk karakteriseren in de monotonie van de eindeloos herhaalde stedenbouwkundige stempel van portiekflats en etagewoningen. Het bij oplevering onder Hagenaars gewilde gebied werd al snel ingehaald door de tijd, zoals dat ook elders in Nederland gebeurde met dit soort naoorlogse wijken. Het in welvaart snel groeiende Nederland stelde hogere eisen aan woningkwaliteit. Bovendien kende de wijk een geringe woningdifferentiatie waardoor het nauwelijks mogelijk was een wooncarrière binnen het gebied te doorlopen. In de jaren zeventig en tachtig ontstond een uitstroom van draagkrachtigen wiens plaats veelal gevuld werd door allochtonen. De multiculturele samenleving kreeg vorm in Escamp. Samen met sterke vergrijzing maakte dit het gebied kwetsbaar. Goedkope woningen, lage inkomens, een onder druk staand

winkel- en voorzieningenniveau, een grote instroom van allochtonen met alle aanpassingsproblemen van dien, meer en meer jongerenoverlast en criminaliteit: duidelijk werd dat dit gebied vroeg om een grondige revitalisering.

In 2001 werd daarom gestart met een omvangrijk herstructureringsprogramma dat naast de renovatie van 10.000 woningen, de verbetering van het voorzieningenniveau, stimulering van de wijk economie en een verbetering van het imago van de wijk probeerde te realiseren. Het imago van de wijk was dat van een saaie buitenwijk waarin nooit iets interessants gebeurde, wat direct verband hield met de fysieke inrichting van de wijk. Dudok had in lijn met het concept van de wijkgedachte het gebied ontworpen met de voorzieningen op de schaal van de buurt. Zuidwest had daardoor geen uitgesproken centrum. Een centraal onderdeel van het herstructureringsprogramma werd daarom de ontwikkeling van een stadscentrum, dat met een omvang van 110.000 inwoners eigenlijk een vanzelfsprekendheid was. Dit centrumgebied zou bestaan uit een gerevitaliseerd winkelcentrum, een theater- en kunsteducatiecentrum, een nieuw stadsdeelkantoor en bibliotheek, een aardwarmtefabriek, een onderwijscluster en een zorgboulevard. Kortom, het zou maatschappelijke, culturele en bestuurlijke functies samenbrengen.

De herstructurering was gepland tussen 1999 en 2015. Deze periode tussen de oude en de nieuwe situatie duurde te lang om te negeren. Daarom werd door de Dienst Stedelijke Ontwikkeling, in opdracht van het Programmabureau Wijk aanpak, nagedacht over een project dat deze periode zou kunnen overbruggen en een antwoord kon bieden op de chaos die een herstructurering met zich meebrengt. Mensen worden onrustig als ze niet weten wat er gaat gebeuren en hoe veranderingen hen precies zullen raken. Daar komt de directe overlast door bouwactiviteiten, stof en geluidsoverlast nog bij.

In een periode van herstructurering staat normaal gesproken de toekomst centraal. Planners, uitvoerders en bewoners zijn dan bezig met hoe het gaat worden en de overlast, de tijdelijke periode van onrust wordt begrepen als iets dat zo snel mogelijk voorbij moet zijn. De projectgroep van Villa Escamp vertrok vanuit het idee dat de herstructureringsperiode een belangrijk en werkbaar gegeven is dat mogelijkheid biedt tot experiment en onderzoek dat door interactie met wijkbewoners duidelijkheid kan scheppen over welke situatie zij wensen.

Project in de tussentijd

De opdracht om de tussentijd te overbruggen en de wens om te knipogen naar een nieuw stadskantoor leverde het projectidee voor een 'stadstussenkantoor' op. In dat kantoor kon een programma worden ontwikkeld dat zou aansluiten bij de geschiedenis, dynamiek en toekomst van de wijk. In de directe omgeving van het stadskantoor viel een verwaarloosd maar charmant plantsoentje op, pal onder vijftig jaar oude kastanjeboomen die waren geplant bij de aanleg van de wijk. RAAM, het voor deze opdracht ingehuurde bureau, wilde bereiken dat het gebouw zowel mooi als kwetsbaar zou zijn, laagdrempelig en toch museaal zonder dat het 'gelezen' kon worden als bedoeld voor een specifieke doelgroep.

Vanwege het beperkte bouwbudget resulteerden de eerste ontwerpen van architectenbureau Korteknie Stuhlmacher in niet veel

Een luchtfoto van Zuidwest laat de monotonie van het stedenbouwkundig plan zien. Foto: Myung Feyen

meer dan een langgerekte bouwkeet die niet overeenkwam met het plezier, de levendigheid en creativiteit die het project wilde losmaken. Na de eerste ontwerpschetsen werd daarom besloten met glas te werken en zo het licht en groen van de locatie te benutten. Tuinderkasen maken een gevestigd onderdeel uit van het nabijgelegen Westland. Dit maakte het mogelijk om tegen relatief lage kosten veel volume te bouwen. Een kas van de meest gangbare en dus goedkope afmetingen bleek wonderwel in breedte en hoogte tussen de kastanjabomen van het plantsoentje te passen. Met de 'glazen schil' ontstond een wind- en waterdichte ruimte die werd voorzien van een vaste kern om faciliteiten zoals de verwarming te herbergen. Door die kern los te houden van de glazen schil werd vastgehouden aan het open en transparante karakter van het gebouw.

Het gebouw werd vervolgens onderverdeeld in zes kamers die elk door een andere kunstenaar of architect werd ontworpen. Zo was er de Trouwkamer, ontworpen door DUS Architecten uit Amsterdam. De Trouwkamer bestond uit een halve ronde bol 'gebreid' van keukenventilatieslang. Het resultaat was een serene, intieme trouwzaal die ook volop door kinderen werd gebruikt als 'speelhut'. Ook was er de directeurskamer ontworpen door 'De Makers Van'. Zij hebben deze kamer geabstraheerd tot een directeursmeubel, bestaande uit de mal van hun fameuze 'Cinderellatafel'. Door de kamers te abstraheren ontstond er een levendige ruimte die flexibel ingezet kon worden naargelang wat het programma eiste. Zo ontstond Villa Escamp: een tuinderskasje van 36 meter lang en 6.40 meter breed met daarin een verwarmde vaste kern van houtskeletbouw en zes kamers.

Cultureel programma

In Villa Escamp wilde RAAM vervolgens een programma ontwikkelen dat zou functioneren als het vergrootglas van de wijk. Het programma zou bestaan uit culturele uitingen die al in de wijk aanwezig waren. Zo wilde de projectgroep een eenzijdige, vooraf bedachte benadering voorkomen. Zij probeerden juist sensitief te zijn voor de omgeving en voor de diversiteit en gelaagdheid van de Escampse samenleving. Zo was Villa Escamp een onderzoeksproject naar de vitaliteit van de wijk.

Met de flexibele verdeling van het gebouw in thematische kamers - die konden worden teruggebracht tot een kleine ruimte als ze niet werden gebruikt en konden uitgebreid om de hele villa te beslaan als

het programma dat vereiste - ontstond 'aanleiding tot programma'. Meer dan de projectleiders vooraf durfden hopen, werden hen door wijkbewoners programmaonderdelen aangereikt. De beheerder van het gebouw, de initiator van de literaire avonden, de cateraar, de kleermakers binnen het project 'De Naaifabriek', de exposities 'KUNST!', 'Bagdad in Kleur', 'het VespacarTreffen': het waren allemaal initiatieven vanuit de wijk zelf, die door de projectmanagers werden uitvergroot en professioneel werden gepresenteerd. Bewoners verbaasden zich er over dat hun plannen in Villa Escamp werkelijkheid konden worden.

Villa Escamp is een succes geworden omdat het programma niet, zoals gebruikelijk bij revitaliseringsprogramma's in achterstandswijken, enkel gericht was op de kwetsbare bevolking. Volgens Boxman is dat gebruik een misvatting omdat je dan de aanwezige vitaliteit binnen de wijk negeert en zo het gevaar loopt die te verliezen. Juist die vitaliteit is nodig om brede steun te creëren voor een verbeteringsprogramma. Vanuit deze gedachte was het voor Villa Escamp tamelijk vanzelfsprekend gebruik te maken van het onbenut potentieel in de wijk, vooral ook omdat dit zich als vanzelf aandiende. Door de combinatie van sterk verschillende programmaonderdelen ontstond een plek die voor iedere bewoner een geheel eigen betekenis kreeg. Voor de Vespacarliefhebber was Villa Escamp de plek waar het eerste landelijke 'VespacarTreffen' plaatsvond, voor de ontwerper was het de ruimte waar je rustig kon tekenen, voor de literatuur liefhebber was het een volwaardig theater voor de 'hoge kunst' en voor de moslima was het de plek waar, in de tijd dat Geert Wilders een voet aan de grond kreeg in Den Haag, volmondig "ja" werd gezegd tegen de multiculturaliteit van deze stad middels de hoofddoekjesontwerpwedstrijd. Er ontstond een programma dat zo breed was als de wijk zelf en dat daardoor niet de zwaktes maar juist de rijkdom van de wijk toonde.

Door de combinatie van sterk verschillende programmaonderdelen ontstond een plek die voor iedere bewoner een geheel eigen betekenis kreeg

Ook denkt Boxman achteraf dat Villa Escamp een succes kon worden door de uitstraling die de ontwerpers van Korteknie Stuhlmaier aan het gebouw gaven. Doordat gebruik gemaakt is van een bestaande tuinderkas is er een kwetsbaar ogend gebouwtje ontstaan dat een museale uitstraling heeft zonder hoogdrempelig te zijn. De kwetsbaarheid werd versterkt door het contrast tussen de villa en de op dat moment onverzorgde en chaotische omgeving. Het is deze kwetsbaarheid, verzorgdheid en transparantie die er volgens de programmamakers aan hebben bijgedragen dat bewoners zich serieus genomen voelden en dat er daardoor bijvoorbeeld ook nooit een ruit is ingegooid, iets waarvoor zij aan het begin van de bouw door veel mensen werden gewaarschuwd. De betekenis van dit succes was van groot belang, omdat het bewees dat de aanname dat in Escamp alles wat mooi is wordt stukgemaakt, niet waar is.

Tijdelijk project, permanent resultaat

Het programma in Villa Escamp is volgens plan per 1 juli 2011 gestopt. Het gebouwtje staat in de weg en moeten plaats maken voor de grotere, meer permanente ontwikkelingen. Daarmee is het project echter nog niet verloren. Er wordt gekeken wat met het gebouw gedaan kan worden en succesvolle onderdelen van het programma zijn elders ondergebracht. Nog belangrijker is het permanente effect van het programma op het imago van de wijk en de betrokkenheid en cohesie onder de bewoners die het programma maakten en elkaar ontmoetten in Villa Escamp.

Het succes van de Villa was van groot belang: het bewees dat de aanname dat in Escamp alles wat mooi is wordt stukgemaakt, niet waar is

Het onderbrengen van de programmaonderdelen van Villa Escamp in de permanente herontwikkeling maakt dat dit project voor de tussentijd aansluit op de ontwikkeling die de aanleiding gaf tot het project. Hoewel de centrale plaats van de Villa misschien verdwijnt, krijgen gewaardeerde evenementen een nieuw onderkomen. Een goed voorbeeld is het literaire programma van de lokale schrijver Hans Sahar dat bestond uit laagdrempelige avonden. Deze avonden met schrijvers als Joost Zwagerman, Mensje van Keulen, Ramsey Nasr en Joris Luyendijk werden zowel gewaardeerd door de schrijvers als door een publiek dat het theater niet vaak bezoekt en ermee bekend raakte vanwege de transparantie van de Villa. Het programma toonde aan hoe groot de behoefte aan cultuur is binnen Escamp. Het bleek verantwoord te zijn om een volwaardig theater in dit stadsdeel te ontwikkelen en de plannen niet te beperken tot een centrum voor cultuureducatie. Om die reden heeft de directeur van het nieuwe theater Dakota het initiatief genomen tot een 'warme overdracht' van dit programma naar het Escampse theater.

Villa Escamp valt door haar neutrale uitstraling weinig op, maar vertoont toch groot contrast met haar omgeving. Foto: Myung Feyen

Aanvankelijk zou de Villa gesloopt worden, maar de 'parasiet' van het herstructureringsprogramma wordt door mensen zoals Rudy Uitenhaak, de architect van het Stadsdeelkantoor, en Gert Jan Giele, projectleider herstructurering Escamp, nog steeds van grote waarde geacht voor de wijk. Daarom is besloten de Villa voorlopig te verplaatsen naar het Zuidwestcollege om dienst te doen als plantenklas en leslokaal. Bureau RAAM vond het meer gepast de Villa op een plek in de wijk te plaatsen waar het een breder publiek kon bedienen, zoals op de binnenplaats van de kerk in de Schilderswijk. Juist nu het gebouw leeg staat, verkeert het volgens Boxman in een interessante stadium, want het gebouw is betaald en het staat in een omgeving die volledig is veranderd in aanzien en gebruik. De gebruiksmogelijkheden van deze informele, ongedefinieerde plek midden in de wijk waren groot en werden gezien de belangstelling die er voor was als prikkelend ervaren. Lokale kunstenaars zagen het als hun potentiële atelier- en expositieruimte, Zuid57, een stedelijk opererend kunstenaarsplatform, wilde een 'artist in residence' programma in de Villa starten en wethouder Baldewingsh had een stadslandbouwproject voor ogen. Ook RAAM wilde het graag terug in beheer nemen om er projecten met lokale ondernemers in te organiseren. Die ideeën zullen moeten wachten nu het gebouw is ondergebracht bij het college.

Uit het project Villa Escamp is gebleken dat tijdelijkheid ruimte biedt om breed te denken, om al doende te ontdekken en om (gecontroleerd) te mislukken. Die situatie maakt het mogelijk om een plek te leren kennen. In het geval van Villa Escamp had niemand durven garanderen dat het glazen gebouw intact zou blijven op deze gevoelige plek, of dat een literair programma een succes kon zijn. Hoewel Villa Escamp als tijdelijk project bedoeld was, kan het nu wellicht juist een belangrijk signaal afgeven: zelfs als er geen grote investeringen mogelijk zijn, is er in dit gebied nog altijd ruimte is voor ontwikkeling en creativiteit.

Tonie Boxman (tonie@raam.nu) is sociaal architect bij RAAM en gaf leiding aan het project Villa Escamp. Ellen van Holstein (ellenvanholstein@gmail.com) is PhD-student aan de University of Wollongong en redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Fleming, R. L. (2007) *The Art of Placemaking: Interpreting Community Through Public Art and Urban Design*, Londen: Merrell.